

„Kifelé nyílik a motorvonat ajtaja!” — Lelkész a határsávban¹

Kurucz Réka

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Néprajz- Kulturális Antropológiai Tanszék,

— PhD, néprajzkutató

Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztálya — muzeológus

Bevezetés

Írásommal² szeretném felhívni a figyelmet az oral history fontosságára az írott források tényeinek tükrében, s a néprajzi terepmunka jelentőségére a közelmúlt megismerésének lehetőségei között. Szigethi András (1930–1993) kovácshidai református lelkipásztor — és pár hónapig III/III ügynök — életének, „szenvedéstörténetének” ismertetése rávilágít, mennyire védtelen maradhatott egy ember, sőt egész családja a diktatúra gépezetével szemben. Az esettanulmány bemutatja, hogyan presszionálták a lelkészt, éltek vissza szerettei és gyülekezete iránti felelősségérzetével, s hogy a hallgatás máig is mennyire meghatározó öröksége ennek az időszaknak. Az elnyomásra adott válaszok kapcsán kitérek arra is, milyen okai lehetnek egy-egy tárgyi gyűjtemény létrehozásának, mely engem muzeológusként különösen foglalkoztat.

A Szigethi családdal közös célom jelen írással árnyalni azt a képet, mely Szigethi Andrásról ismerhető, ugyanis családját érzékenyen érintette, amikor Kósa László 2010-ben a *Théma* című lapban megjelent írásában a lelkészt ügynökként tüntette fel:

„Előadásunk elhangzása óta előkerült B-dosszié alapján azonosított fedőnév (6-os kartonja nem található): — »Xavér« — Szigethy András kovácshidai (Baranya m.) lelkészt 1959-ben 1956-os szereplése miatt beszervezték, de «saját elhatározás»-ból néhány hónap után megszüntette az állambiztonsággal az együttműködést. ÁBTL 3.1.1. B-94.287. (6-os kartonja nincs)”³

Kósa László írása nem maradt reflektálatlan az egyház részéről, ám a terjedelmi korlátok miatt e tanulmányban nem térek ki erre részletesen.

Munkám elsődleges forrásai a Szigethi család tagjaival készített interjúk. Fontos tény, hogy Szigethi András gyermekei egyes eseményekről vagy az általuk gyermekként megélt tör-

¹ A kutatást az NKFIH K 147073. sz. projektje támogatta. *Krízis és mindennapi stratégiák: a társadalmi és a környezeti krízisek antropológiai perspektívái.*

² Köszönöm dr. Kovács Teréznek, hogy tanácsaival, észrevételeivel segítette e cikk megszületését.

³ Kósa 2010: 28.

ténések háttéréről gyakran már felnőttként szereztek csak tudomást, szüleik vagy más családtagok — különösképp apai nagynénjük, Sz. Á. — elmeséléseiből. Ezúton is köszönöm, hogy megosztották velem emlékeiket, dokumentumaikat, fényképeiket. További fontos forrás Papp Vilmos *Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok* című könyvsorozatának ötödik kötete,⁴ melyben Szigethi Andrást is bemutatja.⁵ A tanulmány további alapját az a néprajzi terepmunka képezi, melyet 2019–2025 között az Ormánságban élő vagy onnan elszármazott emberek között végeztem. Az elmúlt hat év során közel 100 félig strukturált, hangrögzítéses interjút készítettem összesen 81 személlyel. Közülük tíz főt internáltak a Hortobágyra vagy internáltak gyermeke, hat fő olyan ormánsági származású, kuláklístára került személy vagy annak leszármazottja, akiket ugyan nem hurcoltak el, de vagyonukat államosították, négyen pedig ormánsági református lelkészek gyermekei.

Előzmények

Szigethi András 1930. március 20-án született Vajszlón. Édesapja, dr. Szigethi Kálmán Sellyén volt segédjegyző, majd Csányoszróban körjegyző. Apai nagyapja, Szigethy Károly Zalátán volt tanító, az igazi ormánsági gyökereket azonban édesanyja, Pallag Ilona családja jelentette, Vajszló tehetős és hitbuzgó református parasztcsaládjainak egyikeként. Szigethi Andrást szülei katonatisztnek szánták, és beírták a kőszegi hadapródiskolába, ahol az iskola református hit-tanoktatója, Bíró Sándor

„kellő időben felvilágosította szüleit, hogy fiuk inkább papnak, mint katonának való”.⁶

Ezután a pécsi Nagy Lajos Gimnáziumba került, ahol 1949-ben érettségizett. Már a középiskolai évek sem teltek gondtalanul, 1945-től családja életében jelentős változások következtek be. Édesapja közel egy évre vizsgálati fogságba került Pécsett. Ezalatt Szigethi András és 1933-as születésű öccse, azaz két tizenéves fiatal, fa fuvarozásával tartotta el a meglehetősen népes, az öt testvérrel és a nagyszülőkkel együtt közel tíztagú családot.⁷ Végül édesapját nem ítélték el, ám B-listára került — mint „szellemi kulák”⁸ —, így egy ideig csak segédmunkásként tudott elhelyezkedni.⁹ Családjától távol, egy pécsi szállítóvállalatnál dolgozott. Bár Szigethi András és testvérei iskoláztatása sem volt zökkenőmentes, nem tették számukra lehetetlenné a felsőoktatásban való részvételt.¹⁰ Ugyanakkor a vajszlói pártvezetés igyekezett Andrást eltéríteni

⁴ PAPP 2011.

⁵ A lelkész gyermekei azt feltételezik, hogy a szerző édesanyjukkal, esetleg más családtagokkal is készíthetett riportot, ám ők akkor nem tudtak erről. Édesanyjuk halála miatt végül hozzájuk juttatták el a tiszteletpéldányt, melynek olvasásakor maguk is ismeretlen részletekre bukkantak, például szüleik titkos első házasságának történetére.

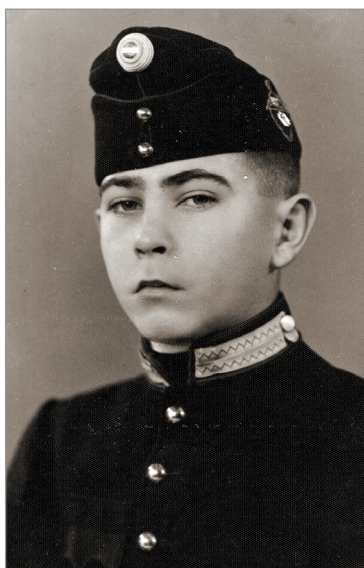
⁶ PAPP 2011: 215.

⁷ „Azt láttam, hogy édesapám profi módon tudott fát vágni. Gyerekkoromban a kertben vágunk együtt fát és hát nem értelmiségi módon állt a kezében a fejsze nyele...” SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁸ SzA (1955) közlése alapján.

⁹ Gyermekei iskolai dokumentumaiban is így szerepel: „Az én általános iskolai bizonyítványomnak az első lapján az adatok úgy voltak felvéve, hogy apja neve Dr. Szigethi Kálmán, foglalkozása segédmunkás.” SzG (1945)-vel készült interjú részlete.

¹⁰ SzG (1945), Szigethi András öccsének közlése alapján.

1. kép. Szigethi András
a kőszegi hadapródiskola növendékeként
(A Szigethi család archívumából)

2. kép. Szigethi András
végzős budapesti teológus hallgatóként 1954-ben
(A Szigethi család archívumából)

3. kép. Az 1954. évi végzős tábló a Budapesti Református Teológiai Akadémián
(A Szigethi család archívumából)

a teológiai tanulmányoktól, az egyetemi évek alatt pedig munkaszolgálati behívóval is próbálták eltántorítani hivatásától, mindhiába.¹¹ Az egyetemi évekről Papp Vilmos így ír:

„Azonnal beiratkozott a budapesti teológiára. (A felvételin ketten maradtak utolsónak. Megkérdezte társától: «Te meg tudnál-e halni a hitért?») Alig kezdte el tanulmányait (nagy szorgalommal,) a katonai hatóságok munkaszolgálatra hívták be, s majd két évet veszített. Az ilyen «behívók» célja az volt, hogy eltérítsék az illetőt a lelkeszi hivatástól, vagy besúgásra építsék be. Egyik sem sikerült. Leszerelve irtózatossá ambícióval látott neki a tanulásnak, hogy utolérje évfolyamtársait.”¹²

Kulákküldözés, határsáv, internálások

1948-tól a Magyar Kommunista Párt teljes politikai diktatúrát vezetett be Magyarországon. Alig három év alatt felszámolta az összes pártot, államosította a szénbányákat, az ipari üzemeteket, a bankokat, a kereskedelmet, és megszüntette a tőzsdét. A közélet, a gazdasági élet és az egyházi élet számos szereplője ellen koncepciós per indult, vagy bebörtönzéssel, internálással, kivégzéssel távolították el őket a társadalomból. (Előzményként még 1945-ben kiiktatták az arisztokráciát és az úri középosztályt, majd a polgárság került sorra.)¹³

A mezőgazdasági és iparpolitika a szocialista társadalom kialakításának alárendelten valósult meg. Ehhez a mintát a Szovjetunió adta, mely szerint a mezőgazdaság volt hivatott előállítani az iparosítás anyagi alapjait. A nagyobb tömegű áru előállítására képes, nem csak családi munkaerőt felhasználó mezőgazdasági üzemeket fel kellett számolni, hiszen újratermelték volna a kapitalizmust. Mindkét cél megvalósítását szolgálta a szintén orosz mintára „kulák”-oknak nevezett nagygazdák ellen foganatosított politikai és gazdasági intézkedések sora, progresszív adóval és beszolgáltatási kötelezettségekkel sújtották, és elmozdították őket a falvak vezetéséből.¹⁴

A kulákgazdaságokat 1948–1949 fordulóján írták össze. 1949–1953 között velük szemben 280 000 bírói, ügyészi, rendőrségi és tanácsi eljárást indítottak, átlagosan kulákonként négy ügyet. E módszerek Magyarországon a paraszttellenes politika eszközei közül a legméltánytalnabb eljárások közé tartoztak. Idővel mezőgazdasági gépeiket, állataik és földjeik egy jó részét elvették, államosították, s e családokat fokozott beszolgáltatási terhekkel sújtották. A kuláklísta kerülés általános kritériuma 25 hold vagy 350 aranykoronányi föld tulajdonlása — ebbe a kert, a szőlő négy-ötszörös szorzóval került beszámításra —, idegen munkaerő alkalmazása, nagyobb gép birtoklása és máshonnan származó jövedelem tényleges megléte volt, a gyakorlatban azonban ettől lényeges eltérések mutatkoztak. 71 603 kulákgazdaság került jegyzékbe, melyből 25 holdnál több földdel csak 13 000 család, azaz az érintettek 18%-a rendelkezett, sőt 22 000 kuláknak egyáltalán nem volt földje. E lista idővel a megfélemlítés és a likvidálás eszkö-

¹¹ Szigethi András gyermekeinek is úgy mesélt erről, hogy lényegében egy „büntetőszázad” volt a munkaszolgálat. Édesapjuk nyomorúságos körülményekről, madzaggal felkötött csizmatalpról, hiányos felszerelésről mesélt. SzA (1955) közlése alapján.

¹² PAPP 2011: 215.

¹³ KOVÁCS 2020: 120–122.

¹⁴ JÁVOR—MOLNÁR—SZABÓ—SÁRKÁNY 2000: 981.

zévé vált, illetve a magasabb adó- és beszolgáltatási terhek kirovását volt hivatott szolgálni, hisz a kulákoknak arányaiban több terményt kellett leadni. Ha a fenti kritériumoknak megfelelő gazda nem volt a faluban, középparasztot vagy polgári elemet neveztek ki „kulák”-nak, de meghatározóak voltak a helyi viszonyok, személyes konfliktusok, a párttitkárok ellenszenvé vagy szimpátiája, sőt különös jelentőséget kapott egy-egy település földrajzi távolsága a Jugoszláv határtól.¹⁵

A kulákküldözés legdrámaibb része a kuláknak minősített családok hortobágyi internálása volt, mely legnagyobb tömegben az 1950-ben a Jugoszláviával közös határszakasz mentén létrehozott határsávban lakó családokat érintette. Mindez elsősorban a határ közelében élők megfélemlítését volt hivatott elérni, nehogy Tito kémjei legyenek. Jugoszlávia ugyanis 1948-ban szakított a Szovjetunióval, és egy viszonylag független, „jugoszláv utas” fejlődést indított el.¹⁶ Emiatt az 1950-es években Jugoszlávia és Magyarország kapcsolata megromlott, és a Titóval való esetleges háborútól való félelem alapvetően befolyásolta a határ közelében, így az Ormánságban élők sorsát és a térség jövőjét is.¹⁷ A határövezetet — ahová a belépést magyar állampolgárok számára külön engedélyhez kötötték — először Jugoszlávia felé hozták létre 1950-ben, a nyugati határövezet csak 1952-ben jött létre.¹⁸ Egy déli erőrendszer (Rákosi vonala) épült ki a határ mentén, és 15 km szélességben szigorúan őrzött határsávot alakítottak ki. A rendőrség, az ÁVH, a hadsereg jelenléte erősen érzékelhető volt a déli járásokban.¹⁹

A hatékonyabb határőrizet érdekében további 2 km-es, délen 500 m-es és 50 m-es határsávot is bevezettek, ezekben még szigorúbb feltételekkel lehetett tartózkodni. A 15 km-es övezet lakói állandó igazolványt kaptak, ezzel saját megyéjük határsávjában szabadon mozoghattak. A nem határövezeti lakosoknak ideiglenes beutazási engedélyt kellett kérni a lakhelyük szerinti elsőfokú rendőrhatalóságon, mely csak egyetlen község területére szólt. A kérelemhez magáncélú utazásnál is indoklást és munkahelyi igazolást is kellett csatolni. Ha megkapták az engedélyt, jelentkezniük kellett a rendőrségen a határövezetbe való belépés után és a távozás előtt is. Később, amikor 1954-ben országosan bevezették a személyi igazolványokat, a határövezeti lakosok állandó tartózkodási jogát igazoló engedélyt a személyi igazolvány különleges bejegyzések rovatába pecsételték.²⁰

A lakosság megfélemlítésére a határsáv szinte minden településéről legalább egy családot internáltak.²¹ 1950. június 22-éről 23-ára virradó éjszaka egyetlen, igen jól szervezett akcióval 2446 személyt hurcoltak el a jugoszláv határ mellől, ez adta a hortobágyi kényszermunkatáborok egykori lakóinak 60%-át.²² Ekkor az Ormánságból 96 családot internáltak, majdnem mindannyian a Polgár–Lenin-tanyára kerültek.²³ Később, 1950. június 23. és 1953 áprilisa között, további szórványos internálások alkalmával, vidéki városokból, községekből, Budapestről, vizsgálati fogságból stb. került a munkatáborokba a „telepesek”²⁴ további 40%-a. Mindez

¹⁵ Kovács 2020: 120–122.

¹⁶ Kovács 2020: 115–116.

¹⁷ Minderről bővebben lásd: Kurucz 2023.

¹⁸ Bencsik 2011: 4.

¹⁹ Hajdú 2021: 18.

²⁰ Bencsik 2011: 4.

²¹ Hajdú 2021: 18.

²² Nagy–Saád 2018: 8.

²³ Saád 2015b: 86–87; Saád 2015a: 33.

²⁴ Saád József (Saád 2005) nyomán használt kifejezés.

összesen nagyságrendileg 2400 család, 8500 személy, köztük gyermekek, nők és öregek hortobágyi rabságát is jelentette.²⁵

Szigethi András és leendő felesége, Györkö Magdolna mindketten olyan ormánsági családokból származtak, melyek az 1940-es évek közepétől „rendszeridegennek” számítottak, így a kommunista diktatúra visszasságait már fiatalon megtapasztalták. Az 1948-tól kezdődő kuláküldözés és internálás a Györkö családot is érintette. Bár a tősgyökeres vajszlói református parasztcsaládnak mindössze 20 hold földje volt, olasz üzletemberekkel kapcsolatot tartva lovakkal kereskedtek. Jó anyagi helyzetüket az is mutatja, hogy megengedhették maguknak, hogy gyermekeiket Pécsen taníttassák. Magdolna is itt végezte a polgári iskolát, ám a háború miatt haza kellett térnie.²⁶

A hatalom Vajszlón változatos módszerekkel nehezítette mindkét család életét:

„A ’40-es évek végén, ’50-es évek elején együtt voltak berendelve munkára a tanácsházára. Hát olyan munkára, hogy a téglák közül kézzel kellett gyomlálniuk a füvet. Tehát tulajdonképpen egyfajta büntetőmunkaként rendelték be őket és akkor volt valaki, aki szidta őket, meg néha kiállítottak valakit, hogy szidja a többieket. És hát teológusként édesapát is nyári szünet alatt berendelték és ott meg is verték. Édesanyám szerint, hogyha nem megy utána és nem csap lármát, akkor, ő azt mondta, hogy agyon is verték volna.”²⁷

A Györkö családból Magdolna nagybátyját, Györkö Gyulát (1911), aki vendéglőt és fogadót üzemeltetett Vajszlón, 1950-ben internálták. Sok ormánsági sorstársával közösen a Lenin-tanyára hurcolták.²⁸ Magdolna — vőlegényének köszönhetően — megmenekült, ám ennek körülményeit olyannyira hallgatás övezte, hogy saját gyermekeik is csak Papp Vilmos 2011-ben megjelent írásából értesültek szüleik első, titkos házasságáról. Feltételezésük szerint édesanyjuk mesélhette el a szerzőnek, de hogy mikor, arról szintén nem számolt be a családnak. Papp így ír Szigethi Andrásról:

„A következő viszontagság megértéséhez azonban tudnunk kell, hogy az ormánsági Vajszlón született, édesapja itt volt jegyző. Maga tíz éves koráig itt nevelkedett. Volt egy gyermekkori szerelme, Györkö Magdolna. Szülei gazdálkodók. Birtokuk miatt a kommunista állam «kulák»-nak minősítette őket. Szigethi András megtudta, hogy a leány családját, s őt magát is 24 órán belüli hortobágyi kitelepítésre ítélték.²⁹ Azonnal hazautazott, kerített két tanút, mozgósította a tanácsitkárt, s feleségül vette Magdolnát, aki ezáltal megmenekült a kitelepítés alól... Ezzel azonban András súlyos fegyelmi vétséget követett el a teológián. Akkoriban ugyanis nemhogy teológus, de még segédlelkész sem házasodhatott püspöki engedély nélkül. Ő maga a következő vonattal Budapestre tért vissza.

²⁵ SAÁD 2015a: 33.

²⁶ SzE (1958) és SZA (1955) közlése alapján.

²⁷ SZA (1955)-sal készült interjú részlete.

²⁸ HANTÓ 2006: 459, valamint SzE (1958) és SZA (1955) közlése alapján.

²⁹ Bár a határsávból minden előjel nélkül hurcolták el a családokat — elsősorban az államigazgatásban dolgozó jóakaró — valahogy előre értesített és jó tanácsokkal látott el az internálással kapcsolatban. Dr. GM (1942), TZs (1946), SzM (1941).

Meggyőnta az ügyet dr. Papp Lászlónak, a teológia főigazgatójának. A nagy professzor hihetetlen bölcsességgel kezelte az ügyet. Szigorú titoktartásra kötelezte az »ifjú férjet«. Legjobb barátai és évfolyamtársai is csak az V. évfolyam elvégzése után értesültek a dologról. Amikor 1954. szeptember 17. napján megkapta az abszolutóriumot, aznap templomban is megesküdött párjával. Ugyanaznap lett az ormánsági Kovácshidán segédlelkész, 1955 szeptemberében pedig megválasztott lelkész. S az is maradt halála napjáig, 1993. január 23-ig.³⁰

Bár erről Papp Vilmos nem írt, Szigethi András teológiai tanulmányainak utolsó két évét dékáni engedéllyel — azaz az említett Papp László engedélyével — összevonva végezte el. Gyermekai szerint talán családja ellehetetlenített anyagi körülményei miatt sietett mihamarabb álláshoz jutni. Minden bizonnyal feleségéhez igyekezett hazatérni. 1954-ben a kovácshidai parókian kezdtek meg közös életüket, házasságukból két gyermekük született, 1955-ben fiuk Sz. A., 1958-ban pedig lányuk, Sz. E.³¹

4. kép. Györfő Magdolna és Szigethi András esküvői képe, 1954

A családtagok elmesélése szerint a Szigethi család is rajta volt az internálásra kerülő családok listáján, de egy ismerős közbenjárt, így az öt gyermekre való tekintettel végül otthon maradhattak.³² Interjúim alapján kijelenthető, hogy az 1950-es években erősen jelen volt az egész

³⁰ PAPP 2011: 215–216.

³¹ A zárt határsáv miatt a gyermekek keresztelőin sem minden felkért keresztszülő tudott részt venni. 1955-ben fiuk, Sz. A. keresztelőjén a kortárs és ifjúkori jóbarát, ifjabb Kiss Géza — a híres kákicsi lelkésznek, dr. Kiss Gézának a fia — és felesége, F. M. nem tudtak jelen lenni a szertartáson, mivel nem kaptak belépési engedélyt a határsávba. Csak jóval később, 1960-tól tudták látogatni keresztgyermeküket, egyben az 1947-ben elhunyt Kiss Géza sírját is. A keresztelők problémája fordítva is hasonló nehézségekbe ütközött. Szigethi Andrást nem engedték ki a határsávból, így nem lehetett ott Géza barátja első gyermekének keresztelőjén. Ifj. KG-né FM (1936) közlése alapján. Három évvel később, 1958-ban Sz. E.-t Szabó Lajos tartotta keresztség alá a kovácshidai templomban, de ehhez nem kis kockázatot vállalva be kellett szöknie a határsávba. Felkérkedett egy lovaskocsira, felült a bakra a kocsis mellé, mint aki a fogathoz tartozik, és valahogy nem vették észre, így jelen tudott lenni a keresztelőn. SzE (1958) és SzA (1955) közlése alapján.

³² SzA (1955) és SzG (1946) közlése alapján.

térségben a félelem, hogy legközelebb vajon kiket visznek el. Ugyanakkor az internálásokról még évtizedekig nem mertek beszélni sem az elhurcoltak, sem az otthon maradottak. Szigethi András öccse, Sz. G. (1945) például emlékszik, hogy gyermekkorában a velük szemben lakó családot is internálták, és a család is várta egy darabig, hogy vajon mikor viszik őket. Ez elmaradt, de sosem beszéltek erről sem otthon, sem úgy általában a településen. Legalábbis előtte, akkor 5-6 éves gyermek előtt nem, ahogy hallgatás övezte még a családon belül apja, dr. Szigethi Kálmán megpróbáltatásait is. Soha nem beszélt a vizsgálati fogságról.³³ Szigethi András és felesége ugyanígy igyekeztek gyermekeiket hallgatásukkal megkímélni és megvédeni. Sz. A. és Sz. E. gyermekként tudták például, hogy Györkő Gyula nagybátyjuk néhány évet Hortobágyon töltött, ahonnan képeslapokat is hozott, aztán pedig nem jöhetett haza, és még pár évig Pécsen lakott, de hogy ez valójában mit jelentett, miért volt ott, mi történt vele és rabtársaival, erről sosem beszéltek otthon. Már felnőttként, dr. Breuer Pál³⁴ visszaemlékezéseiből tudták meg, hogy vendéglője miatt be akarták szervezni ügynöknek, ám kifogásokat keresett, ezért internálták.³⁵ Ezt a Hortobágyon mesélte el rabtársainak, akik — mikor a rendszerváltás után a társadalmi diskurzus szintjén megjelenhetett ez a téma — többen közzétették emlékeiket, köztük Breuer Pál is.

Ugyanígy hallgatás övezte Szigethi András 1956 utáni megpróbáltatásait is, miközben a maguk szintjén kisgyermekei is részesei és áldozatai voltak, ahogy a határsáv fokozott katonai ellenőrzését és elzártságát is megtapasztalták egészen 1989-ig. A déli határövezetet ugyanis csak ekkor szűnt meg végleg, a 87/1989. (VII. 31.) MT rendelet értelmében.³⁶ Ugyan 1955-ben már idejétmúltnak tekintették, és egyszer 1956. március 15-i hatállyal megszüntették, az aknazárat és a szögesdrótakadályokat (az úgynevezett első vasfüggönyt) felszámolták, és a nem büntetett miatt kitelepített személyek, azaz a Hortobágyról 1953-ban szabadult internált családok korlátozás nélkül visszatérhettek lakóhelyükre.³⁷ Ez azonban nem tartott sokáig. A pártállam 1957 elején visszaállította a déli határövezetet, mert felismerte, hogy a határőrizet liberalizálása hozzájárult ahhoz, hogy az 1956-os forradalom leverését követő megtorlások elől menekülők könnyebben szökhessenek nyugatra Ausztrián vagy Jugoszlávián keresztül. Erre Sz. A. így emlékezik:

„A határsáv fennállása még a ’70-es évek közepén is gyakorlat volt, emlékszem, hogy vagy a harkányi állomáson, vagy Ipacsfa előtt szinte mindig igazoltattak, igaz, ekkor már nem a »láncos kutya« lózung jegyében, hanem a disszidálási kísérleteket megelőzendő.”³⁸

³³ SzG (1946) közlése alapján.

³⁴ A Recski Szövetség Baranya megyei Hortobágyi Tagozata néhai elnöke, 1950-ben szintén a Hortobágyra internált személy.

³⁵ Erről dr. Breuer Pál egy 2016-ban készült videóinterjúban így emlékezik: „Vajszlón a községi kocsmát bérelte egy volt kőműves. Már úgy értem, hogy szakképzettsége kőműves volt. Attól ugyanezt kérték, az meg azt mondta: »Kérem, vagy a fröccsöt mérem a söntésben, vagy odaülök a kártyázók közé, és kiprovokálok politikai kérdéseket.« »Oldja meg!« »Nem tudom!« Kitelepítették.” (Forrás: Családtörténet: Dr. Breuer Pál (1923–2016) portréja Pécs (2016.02.18.), https://www.youtube.com/watch?v=QRCGM4tBJ_s (Letöltés ideje: 2025. 03. 29.)

³⁶ 87/1989. (VII. 31.) MT rendelet a nyugati és déli határsáv megszüntetéséről (Forrás: https://jogkodex.hu/jsz/1989_87_mt_rendelet_6049377) Letöltés dátuma: 2025. 05. 21.

³⁷ BENCsik 2011: 7–8, bővebben erről lásd: KURUCZ 2023.

³⁸ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

Beszervezési törekvések és rendőri felügyelet

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével párhuzamosan zajlott az egyházak ellehetetlenítése, a vallási, hitéleti funkciók megtörése. Míg a Rákosi-diktatúrában a megfogalmazott cél az egyházak megszüntetése volt, később, belátva, hogy az nem fog sikerülni, a pártállam a hosszabb ideig elnyúló megtörést, megfélemlítést alkalmazta. Ám az egyházi személyek elleni brutális fellépés nemcsak a Rákosi-korszak sajátja, hanem a Kádár János nevével fémjelzett diktatúra első szakaszára is jellemző volt, ugyanúgy történtek papgyilkosságok, zajlottak politikai perek, 1957–1961 között különböző eljárások során papokat, lelkészeket, világi hívőket ítéltek el. Az 1956-os forradalmat követően Kádár az egyházakat meg akarta törni és fel akarta használni hatalma megszilárdításához, hisz a korlátozások ellenére továbbra is komoly társadalmi befolyással bírtak a városokban és vidéken egyaránt, így fontos volt az egyházi vezetők és a beosztott papok, lelkészek politikai magatartása.³⁹

A megfélemlítés, a mindennapi presszió Szigethi András hétköznapijait is átszötte 1956 után közel 10 évig, ám még szűkebb családja körében is csak keveset tudtak ennek részleteiről. A politikai nyomásgyakorlás elsősorban talán a lelkész személyének és nem a határsávon belüli pozíciójának szólt, ugyanakkor ez is ürügye lehetett a fokozott ellenőrzéseknek. „Kálváriája” részleteitől nemcsak kisgyermekeit, de fiatalabb testvéreit is igyekezett megkímélni. 16 évvel fiatalabb öccse például csak nagy vonalakban tudott lelkész bátyja megpróbáltatásairól.⁴⁰ Az éjszakai rendőri ellenőrzések a hétköznapiok részét képezték a kovácshidai parókián. Oka, de még inkább a szervezési törekvések miatti ürügye az volt, hogy a lelkész az 1956-os forradalom napjaiban habozás nélkül az élet újjászervezői közé állt, sőt, megválasztották a Nemzeti Bizottság elnökének. Vigyázott a forradalom tisztaságára és megakadályozta, hogy a helyi pártvezetőknek bántódásuk essék. A restauráció után a hatalom ezt évekig tartó rendőri zaklatással „hálálta meg”, ami nemcsak személyére, de gyermekeire is kiterjedt.⁴¹ Papp Vilmos adatai szerint a konventi iroda jogi osztálya még 1958 januárjában is mint rendőri felügyelet alatt álló lelkészt tartotta számon.⁴² Ezt igazolja az alábbi, Szigethi András által 1958 áprilisában átvett és aláírt példánya annak a határozatnak, melyet a Baranyamegyei Rendőrfőkapitányság állított ki arról, hogy továbbra is fenntartják a rendőrhatalom felügyeletet, ami alá 1957. október 22.-én helyezték a lelkészt (1. dokumentum).

Ez azt jelentette, hogy nem hagyhatta el a falut rendőri engedély nélkül, naponta csak néhány órára hagyhatta el otthonát, vendégeket nem fogadhatott, időről időre kihallgatásra vitték, sötétedés után pedig bármikor ellenőrizhették, hogy otthon van-e. Ezt rendszeresen meg is tették, általában éjfél után. Még 1959-ben is felügyelet alatt tartották, zaklatták és minden áron be akarták szervezni besúgónak.⁴³

Gyermekei is megélték ezeket a nehézségeket. Az akkori emlékeiket később rokonaik, elsősorban apai nagynénjük, Sz. Á. (akivel édesapjuk nyilvánvalóan bizalmi viszonyban volt), illetve édesanyjuk egészítették ki, értelmezték számukra. A páréves Sz. A. (1955) legelső em-

³⁹ Soós 2019: 168–169.

⁴⁰ SzG (1946) közlése alapján.

⁴¹ SzE (1958) és SzA (1955) közlése alapján.

⁴² PAPP 2011: 216.

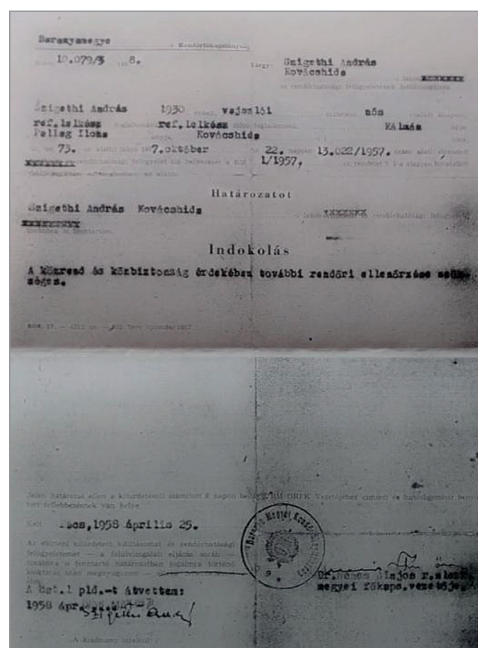
⁴³ PAPP 2011: 216.

lékképe gyermekkorából az 1956-os forradalom napjaiban titkárnak választott L. J. ideges sétálása a hálósobában, melyet tizenéves korában segített édesanyja értelmezni:

„Valamikor tizenegynéhány éves koromban rákérdeztem édesanyámnál, hogy ezt én csak álmodtam, vagy valóság, hogy a rácsos kiságyban vagyok a hálósobában [...] és ott látom a titkár bácsit, és hogy került oda? És akkor édesanyám mondja, hogy igen, egyszer volt ilyen, '56 után, amikor is elkezdődtek a repressziók. Elkezdődtek a vizsgálatok, hogy ki mit is csinált '56-ban, és hát így mondta, hogy reszketett, mint a nyárfalevél és jött édesapához, hogy ha kihallgatják, akkor mit fog mondani az ő szerepvállalásáról? Édesanyám mondta, hogy édesapám megnyugtatta, hogy ne féljen, mindent magára vállal. Ez a minden az volt, hogy őt megválasztották a nemzeti bizottság elnökének és tartott egy beszédet. [...] Ebben a beszédben, kérdeztem édesapát, hogy mit mondott? Azt mondta, hogy azt mondta, hogy maradjanak békességben, ne bántsanak senkit. Ez így is volt, nem volt ilyen. [...] Visszatérve a hálósobához, tehát amikor odajött, hogy megbeszéljék, hogy legalább egyféle dolgot mondjanak, illetve hogy hát mit is fog édesapa mondani, ha kérdezik, és akkor jöttek temetést bejelenteni [...] és nem akarta a titkár bácsi, hogy ott lássák, meg hát édesapa sem, és akkor beküldték a hálósobába, mert a verandán fogadta mindig azokat, akik hivatali ügyben jöttek. [...] És akkor ő ott járkált, és én ezt a képet megjegyeztem. Tehát ez az egyik első emlékképem egyáltalán. Ez valamikor már '57-ben lehetett.”⁴⁴

A Nemzeti Bizottság elnökévé a legkiválóbb személyeket választották meg mindenhol, s egy ilyen tisztség a forradalom leverése után elég volt ahhoz, hogy akár felakasszanak valakit. Ám nem ez volt a cél. Szigethi András rendőri felügyelet alá helyezték, és szinte bármilyen áron besúgót akartak belőle csinálni, mert erre volt szükségük a retorziót végző elvtársaknak, és feltehetően a lelkes köztisztviselőben álló személye lett volna erre a legalkalmasabb a faluban. Ráadásul az 1956-os szerepvállalása miatt zsarolható volt. A rendőri zaklatás évekig része maradt a Szigethi család mindennapjainak:

„A hálósoba kapcsán még volt egy emlékkép, ez már világosabb. [...] Két bejárat volt a házba és az én kiságyam pont szemben volt az egyikkel. Tehát amikor a géppisztolyos

1. dokumentum. A Baranyamegyei Rendőrfőkapitányság határozata Szigethi András rendőrhatalmási felügyeletének meghosszabbításáról, 1958. április 25. (A Szigethi család archívumából)

⁴⁴ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

rendőr jött ellenőrizni, hogy otthon van-e éjszaka, arra én pont ráláttam. Ez már egyértelmű, tiszta emlékkép.”⁴⁵

— emlékszik vissza kisdéd korára Sz. A.

„Erről az időszakról én csak annyit tudok, hogy édesanya mondta, hogy számtalanszor rájuk törték az ajtót éjjel [sír], ugye jöttek a pufajkások, a géppisztolyosok és körbeállták az ágyat. A bátyám akkor volt másfél éves körülbelül, és hogy ott szoptatta, mert sírt, ugye megijedt, hogy körbeállták a fegyveresek.”⁴⁶ Ordítóztak, mindent szétdobáltak, kerestek valamit. Akkor föl is szereltettek csengőt, mert azt hitték, hogy esetleg nem hallják, dörömbölnék, és hogy ne verjék szét mindig az ajtót. De tulajdonképpen nem ez volt a lényeg. Az volt a cél, hogy félelmet keltsenek és ezért törték rájuk sokszor direkt az ajtót [...] rögtön puskatussal.”⁴⁷

A fentiek miatt a kovácshidai parókián szerelték föl közel s távol az Ormánságban az első csengőt, de az asztalos ennek ellenére gyakori vendég volt a parókián.⁴⁸ Szigethi András pedig a rendőrségen:

„Édesapának minden nap jelentkezni kellett a rendőrségen. Kémesre kellett mennie, meg úgy tudom, hogy időnként talán Siklósra is. Erről csak annyit tudok, amit édesanyám néha elejtett, hogy megverték többször és volt, hogy kínozták különféleképpen [sír], nem engedték ki WC-re például egész nap,⁴⁹ meg ilyenek. Ennyit tudtam. A haláluk után a nagynéném mondta el, hogy igazából mi volt. Tehát ez ment éveken keresztül, nem is tudom ’61-ben még rendőri felügyelet alatt állt és talán a ’63-as amnesztiával, vagy nem tudom, tehát ’63-ig még keményen akasztottak [’56-osokat — a szerző] többször egy évben és hát mindenáron próbálták rávenni, hogy írja alá a III/III-ast.”⁵⁰

Mivel a tisztelendőnek a rendőri felügyelet miatt be kellett jelentenie, ha lelkeszi értekezletre indult, és emiatt elhagyta volna a falut, ilyenkor gyakran egy autó várta a kovácshidai vonatállomáson. Értekezlet helyett Pécsre vitték a 1848-as téri rendőrkapitányságra, ahol különböző módon kínozták, zsarolták. A lelkész végül megkereste Sz. I.-t, a Dunamelléki Református Egyház püspökét — akiről feltételezte, hogy némi hatalma is lehet —, és elpanaszolta neki, hogy nem hagyják békén és minden áron be akarják szervezni. A válasz erre mindössze egy arra vonatkozó kérdés volt, hogy ezt miért mondja el a püspöknek.⁵¹ A rendszer igyekezett

⁴⁵ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁴⁶ Györkö Magdolna ezekről a jelenetekről, és hogy az ÁVH-sok előtt kellett szoptatnia síró kisgyermekét, komaasszonyának, ifj. KG-né FM (1936)-nak is többször panaszkodott. Ezek az események hosszú távon is megviselték, idegrendszerét meggyengítették.

⁴⁷ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁴⁸ SzA (1955) közlése alapján.

⁴⁹ Ez azért is volt kellemetlen, mert a kommunista diktatúra révén anyagilag is teljesen ellehetetlenített lelkeszi lét szegénységében az egyetlen rendes ruhája, amelyben az istentiszteleteket tartotta és a lelkeszi értekezletre járt, nem mehetett tönkre. SzA (1955) közlése alapján.

⁵⁰ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁵¹ SzA (1955) közlése alapján.

a pártállamhoz lojális, „haladónak” mondott egyházi személyeket felhasználni például az agitációra,⁵² s nyilván csak az együttműködők maradhattak magasabb pozícióban. A lelkész nem kapott tehát segítséget egyházától a kommunista diktatúra gépezetével szemben. Magára maradt önmaga és szerettei megvédésében, hiszen gyermekeivel is zsarolták a rendőrségen:

„Aztán egyszer mondták neki, hogy tönkreteszik a családi életét. »A gyerekeit nem félti?« — kérdezték tőle. »Kifelé nyílik a motorvonat ajtaja!«”⁵³

Felső tagozatba készülő fiának hamarosan minden nap a közeli Harkányba kellett volna utaznia vonattal, s az elbeszélések alapján e motorvonatok peronjának ajtajai valóban megbízhatóan működtek. Elég volt nekitámaszkodni, és néha magától is kinyílt, így nem lett volna nehéz úgy kilökní rajta egy gyermeket, hogy az balesetnek tűnjön.⁵⁴

„ugye nem volt hajlandó aláírni a beszervezési dokumentumot, és akkor elkezdtek nyomást gyakorolni nem csak rá, hanem például rám is. [...] Énszerintem arról volt szó, nem akart hősödni, nem akarta a türelmüket túlfeszíteni, mert annak én ittam volna meg a levét valószínűleg. A húgom kisebb volt, ugye három évvel fiatalabb, tehát én voltam az, aki sebezhetőbb voltam ilyen tekintetben.”⁵⁵

Tény, hogy a fenti előzmények után Szigethi András 1959-ben aláírt valamiféle beszervezési dokumentumot,⁵⁶ így pár hónapig mint III/III-as ügynök szerepel egyes nyilvántartásokban. Ennek konkrét előzménye feltehetően az volt, mikor egy alkalommal Kovácshidáról nem a rendőrségre, hanem Pécsre, a Nádor Szállóba vitték, és egy prostituálttal zsarolták meg.⁵⁷

„odavitték egy prostituáltat, és azt mondták neki, hogy ha nem írja alá most azonnal, akkor idehozzák a presbitereket, kurátorokat és megmutatják, hogy mit művel a papjuk Pécsen, hogyan tölti az idejét. És akkor aláírta, hogy jó, rendben.”⁵⁸

Tartótisztje innentől nem a beszervezés, hanem jelentései tartalma miatt zaklatta, és valószínűleg fiát is ekkor érték atrocitások.⁵⁹ Kovácshidán a hazafelé tartó alsó tagozatos Sz. A.-t ugyanis több esetben idegenek követték:

„Én az iskolából hazafelé egy száz méteres szakaszt az országúton kellett menjek a hátsón a táskával és volt úgy, hogy ott volt egy autó és kiszállt belőle egy ember és utánam

⁵² CSIKÓS—Ö. KOVÁCS 2023.

⁵³ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁵⁴ SzA (1955) közlése alapján.

⁵⁵ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁵⁶ KÓSA 2010: 28.

⁵⁷ SzE (1958) és SzA (1955) elbeszélése alapján.

⁵⁸ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁵⁹ SzA (1955) és SzE (1958) közlése alapján.

futott és rám kiabált, hogy kiheréllek, kiheréllek és futott, dobogott utánam. Hát én egy trappban mentem hazáig ilyenkor. Ez többször is előfordult.”⁶⁰

Ugyanezt — talán valamiféle politikai nyomás hatására — az egyik ismerős falubeli is megcsinálta, akitől a lelkész meg is kérdezte, hogy miért ijesztgeti gyermekét, ám tettét elbagatellizálta.⁶¹

Pár hónap után a lelkész „saját elhatározásból”⁶² megtagadta a „együttműködést” a hatalommal. Hogy ez pontosan mikor történt, gyermekei szintén nem tudják:

„Ezt mondom, a nagynéném, nagybátyámék mondták el, hogy mi történt és hát, hogy őszinte legyek, akkor nőtt igazán nagyot apukám a szememben, hogy ezt így felvállalta. Azt mondták, hogy igazából ugye aláírta — mert akkor hirtelen ezt az óriási szégyent, ezt nem tudta volna elviselni, amit ott műveltek vele [a gyülekezete előjárói előtti megszégyenítését — a szerző] —, hogy időt nyerjen és elrendezze a dolgait. A besúgást nem bírta vállalni, és nem is akarta. Akár az élete árán sem.”⁶³

„A nagynéném azt mondta, hogy édesapa megkereste a nagyapámat Vajszlón és mondta, hogy ha valami történne, akkor vegye magához a gyerekeket meg a feleségét és próbálja őket megvédeni. A következő találkozás alkalmával azt hiszem azt mondta a tartótisztnak, hogy nem érdekli, ha felakasztják, akkor sem fogja csinálni.”⁶⁴

Az utolsó mondat 1959-ben azonban nem olyan metaforikus értelemben hangzott el, mint ahogy ma könnyen érthetjük, hiszen 1945 és 1961 között számos komoly csapás érte az egyházak papjait, lelkészeit. Amellett, hogy az egyházak vagyonát és intézményeit, azaz a földeket, iskolákat államosították, a szerzetesrendek működési engedélyét megvonták, számos személyes támadás érte az egyház képviselőit. A terror, a megfélemlítés keretében gyakran alaptalan vádakkal tartóztattak le egyházi (és világi) személyeket, és akár komoly börtön- vagy halálbüntetéssel, internálással, kényszermunkával sújtották őket.⁶⁵ Ráadásul Szigethi Andrást az 1956-os szerepvállalása okán akár ki is kivégezhették volna. Hogy mindezek után mégis „békén hagyták” a lelkészt, egyrészt talán annak köszönhető, hogy belátták, nem érdemes több energiát „pazarolni rá”, és

„tudomásul vették, hogy nem tudják zsarolni a továbbiakban semmivel”⁶⁶

másrészt már a kádári konszolidáció is szerepet játszhatott ebben.

⁶⁰ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁶¹ SzA (1955) közlése alapján.

⁶² Kósa 21010: 28.

⁶³ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁶⁴ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁶⁵ Soós 2019: 168–169.

⁶⁶ SzE (1958)-vel készült interjú részlete.

Mindezek ellenére az előzmények a családot szétszakították. A zaklatások és fenyegetések miatt féltették gyermekeiket, ezért fiuk 1965-ben tízévesen nagynénjéhez költözött Budapestre, és ott fejezte be az általános iskolát, míg három évvel fiatalabb húgát a lelkész minden nap elkísérte az iskolába.⁶⁷ Elköltözésére Sz. A. így emlékszik vissza:

„Én tulajdonképpen attól kezdve csak a szünidőkben voltam otthon, a téli szünetben és a nyári szünetben. [...] Amikor kifordult a Trabant a tanácsháza előtt, akkor úgy éreztem, hogy megszakad a szívem.”⁶⁸

Ez az elszakíttóság nyilván tovább növelte azt a kommunikációs hiátust, mely a lelkészre gyakorolt politikai nyomás részletei körüli hallgatással írható le. Az pedig, hogy önmaga saját maga hogyan élte meg a vele történeteket, gyakorlatilag nem feltárható számomra, lényegében annyi tudható, hogy nem beszélt róla. Nem beszélt róla otthon sem, így a korra jellemző gyakorlat folyamánként könnyen maradt a hallgatás homályában.

Összefoglalva: Szigethi András lelkész és az állambiztonsági szervezet közötti kapcsolatot csak a fenti ismeretek figyelembevételével szabad értelmezni. Terepmunkám alapján Szigethi András és családja a kommunista diktatúra áldozata és nem kiszolgálója volt. Írásom elején említettem Kósa László tanulmányát,⁶⁹ mely a református lelkészt is felsorolja a III/III-as ügy-nökök között. A *Thémában* Kósa egy 2008-ban elhangzott előadását jelentette meg. Ez elindított egy folyamatot a Magyar Református Egyházban, amely — ahogy már írtam — nem tárgya ennek a tanulmánynak, ezért csak röviden utalok rá. A történeteket erős bíráló érte Bölcskei Gusztáv püspök, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke részéről, aki nyilatkozatához mellékelte a személyével foglalkozó, átvilágító bizottsági határozatot is. Ezután a múlt feltárására tett lépések módját a Magyar Református Egyház igyekezett meghatározni. A 2010. évi első, júniusi tanácskozáson döntöttek a zsinati tagok egy Tényfeltáró Történetész Bizottság létrehozásáról, mely 2014-ig működött. Elsődleges feladata a korszak elnyomó szervezeteinek az egyházakkal kapcsolatos működési mechanizmusának vizsgálata és feltárása volt, s hangsúlyozottan nem ügynöklisták összeállítását, hanem a történetek teljes megértését irányozta elő.⁷⁰

Nélkülözés és szelíd ellenállás a parókia falai között

A besúgó szerep megtagadása után az a fajta nyomásgyakorlás a hatalom részéről, mely Szigethi Andrásnak és családjának hétköznapijait az 1956 utáni 5-6 évben feldúlta, nem folytatódott. Ugyanakkor a családot továbbra is megfigyelték, gyermekei továbbtanulását és elhelyezkedését nehezítették, és a szinte teljes anyagi ellehetetlenítésből fakadó problémák sem szűntek meg.

⁶⁷ Napjainkban ez akár természetesnek is tűnhet, de akkoriban az apró ormánsági falvakban a gyermekek önállóan jártak iskolába.

⁶⁸ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁶⁹ Kósa 2010.

⁷⁰ Forrás: evanglikus.hu 2010. (https://archiv.lutheran.hu/okumene_2009-2011/ujabb-konkret-lepesek-toertentek-a-reformatus-multfeltarassal-kapcsolatban-2013-a-thema-protestans-lap-is-az-ugynokkerdesrol-irt/?searchterm=None) Letöltés dátuma: 2025. 05.15.

A lelkészt, ha ment volna is, nem engedték elköltözni:

„úgy gondolták az egyházi vezetők is, hogy jobb, ha itt van a határszállón és esetleg itt a periferián. Ugye itt folyamatos megfigyelés alatt is volt. Hát anyukám mindig mondta, hogy na, ez a szembe szomszéd ez megfigyel. Ahányszor jöttek hozzánk, az mindig kijött, megkérdezte, hogy kik voltak, miért jöttek, mit csináltak? És akkor ők elmondták. [...] Tehát itt azért kettős megfigyelés alatt voltunk mindig.”⁷¹

Gyermekei továbbtanulását, majd elhelyezkedését még az 1980-as években is akadályozták:

„Ugye ezt megmondták mindig, hogy bennünket nem engednek továbbtanulni, meg semmit az égvilágon.”⁷²

Sz. E.-t kétszer helyhiányra hivatkozva nem vették fel Debrecenben az egyetemre:

„Először még úgy gondoltam, hogy ha teljesítek, akkor csak felvesznek, de hát nem egészen úgy volt.”⁷³

Második alkalommal megkérdezték, hogyan akar ilyen szülői háttérrel magyart és történelmet tanítani. 1978-ban, látva, hogy egyetemre még maximális pontszámú szóbelivel sincs esélye bekerülni, harmadszorra a Pécsi Tanárképző Főiskolára adta be a jelentkezését. Ekkor már — egy ismerős révén — képesítés nélküli tanárként dolgozott Beremenden, és az egyik kollégája szólt az érdekében:

„A tanszékvezető kérdezte, hogyhogy ennyi ponttal nem vettek föl. A kollégám akkor elmonda, hogy református lelkész az édesapám. Erre úgy reagált, hogy jó, levelezőre bejutat, de a legnagyobb titokban, és ha valami kiderül, akkor nem ismerjük egymást.”⁷⁴

Sz. A.-t még az 1980-as években is lelkész édesapjára hivatkozva utasították el egyes munkahelyeken.

A lelkészi lét anyagilag általánosan is teljesen ellehetetlenített helyzetében Szigethi Andrást nem engedték kiegészítő jövedelmekhez jutni, míg a többi lelkésznek ezt általában hagyták. Ormánsági terepmunkám során további három református lelkészcsaládból származó interjúalanyom is beszámolt arról, hogy az egyház és a gyülekezet rossz anyagi helyzete miatt a parókiákon gyakran nélkülöztek. A hívek padlását leseperték, így nem tudták érdemben támogatni az egyházközséget, az állam pedig minimális juttatást biztosított. Ezt kiegészítendő, a lelkészek gyakran vállaltak a nagy nyári munkák idején adminisztrációs feladatokat vagy akár fizikai munkát, aratást, cséplést is. Emellett a legtöbben maguk is gazdálkodtak az önellá-

⁷¹ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

tás szintjén, konyhakertet műveltek, állatokat tartottak, disznót vágtak, mint más falubeliek.⁷⁵ Ám a kovácshidai lelkész számára mindezeket akadályozták:

„Édesapát nemcsak hogy nem engedték ilyen mellékkeresethez jutni, — eleinte, tehát a ’60-as években főleg, az volt ilyen szempontból kritikus — de például ugye disznót tartotunk és olyan állapotban jött haza a disznó, hogy szétmaratták a kuttyákkal.”⁷⁶

Az ormánsági gyülekezetek és lelkészeik számára nagy kihívást jelentett a kényszerkollektivizálás és a határsáv elzártsága elől meginduló erőteljes migráció is,⁷⁷ mely tovább rontotta az egykezés következtében is elnéptelenedő és előregedő egyházközségek helyzetét. Ez a folyamat 1970-es évekre csúcsosodott ki igazán a Szigethi András szolgálati helyeit jelentő Kovácshida, Drávacsapely és Ipacsfa református gyülekezetei esetében is. Az 1950-es évek déli határsávjá után 1960-ban a kollektivizálás második, mindent elsöprő hulláma elvándorlásra készítette a periférikus területről az embereket:

„Aztán jöttek ezek a nagyobb hullámok. Például az ’50-es évek, mikor, aki kicsit több szabadságot akart, vagy nem akarta azt az ideológiai, feudalista bezártságot elfogadni, az elment. [...] Aki egy kicsit szabadabban akart élni, az ment be a városba. Ott volt valami mozgástér, ott kellett a munkaerő és akkor kereste a jobb állást, és akkor szépen lépegetett, esetleg még tovább tudott tanulni, satöbbi. [...] Aki tudott, az próbált elmenni és így aztán szép lassan maradtak az öregek, meg hát maradt, aki valami miatt oda volt kötve. De hát a legrosszabbul menő téészek azok itt voltak.”⁷⁸

Tény, hogy az Ormánságban az 1963-as felmérések szerint valóban kiemelkedően magas volt az úgynevezett gyenge téészek aránya, ami a térség ökológiai adottságaival és fiatal, jobb képességű lakosság fokozott elvándorlásával magyarázható.⁷⁹ Szigethi András testvérei is

⁷⁵ EJ (1948) és FI-né TE (1950).

⁷⁶ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁷⁷ Bővebben lásd: KOVÁCS 2005; KURUCZ 2023; MÁTÉ—KURUCZ—FARKAS 2023.

⁷⁸ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁷⁹ A téészhálózaton belül külön problémakört képeztek a „gyenge gazdaságok”, melyek a magyarországi téészek több mint egyharmadát tették ki. 1961-ben az ipari vonzáskörzetek közül Borsod mellett Baranyában a papíron jegyzett téészek több mint 50%-a minősült gyengének. Járási összevetésben még tanulságosabb volt a kollektivizálás kudarca. A gyenge téészek százalékos aránya a Borsod megyei Encsi járásban 91,7%, a Baranya megyei Sellyei járásban 80,5%, a Pest megyei Váci járásban 81,8% volt. (FM TSz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. MNL OL, M-KS-288.f.28.cs.1963.10). Míg Borsod, Zala és Nógrád megyékben ezt a kiemelten kedvezőtlen természeti és gazdasági adottságokkal magyarázták, Baranya esetében nem találtak objektív magyarázatot a járási téészek szervezetlenségére. Ö. KOVÁCS 2020: 65–66. A Baranya Megyei Növény- és Talajvédelmi Szolgálat korábbi szakembere szerint az Ormánság talajviszonyai részben magyarázatot adhatnak erre. A geomorfológiai adottságokból fakadó rendkívül heterogén, mozaikos talajfelszín ugyanis kevésbé alkalmas a nagyüzemesítésre, a homogén nagyterületek kialakítására, míg a kollektivizálással megszüntetett, parcellákra osztott és sokszínűen hasznosított táj és kertgazdálkodás számára szinte ideálisnak mondható. Dr. KS (1955) nyugalmazott talajvédelmi felügyelő közlése alapján. A fokozott elvándorlás miatt az Ormánságban különösen érvényesült az az országos tendencia, hogy a fiatal, agilisabb réteg elhagyta a falvakat, és a városokban igyekezett boldogulni. KOVÁCS 2005: 29–52. A helyben maradt idősök tették ki a szövetkezeti gazdaságok dolgozóinak jelentős hányadát, ami szintén ronthatta azok hatékony működését.

mind elhagyták a térséget, majd egyikük egészségügyi okok miatt költözött vissza szüleihez Vajszlóra.⁸⁰

A térség elnéptelenedése többszörösen determinált folyamat, mely egyik következménye, hogy az elfogyó és elöregedő ormánsági gyülekezetek lelkipásztorai erősen nélkülöztek:

„Megvoltak ám a ’60-as évek végén, meg a ’70-es évek végén is nekünk a napi problémáink. Tehát, amikor otthon voltam — ugye Budapesten jobban éltek a nagynénémék nyilvánvalóan és én is — de hát szóval sokszor volt zsiros kenyér nem csak a vacsora, hanem az ebéd is hónap vége felé, amikor a kongrua⁸¹, ez a lelkeszi állami fizetés már elfogyott. Eleinte három falu tartozott édesapához, Kovácsrida, Ipacsfa, Szerdahely. Utána hozzájött Csepely [Drávacsépey — a szerző], azután pedig hozzájött még Tésenfá, Kémes, Szaporca és hát mindegyiktől járt valamennyi fizetés, de hát nagyon szerény, és volt, amikor üres volt a kassza és egyszerűen nem tudta fölvenni a fizetését sem.”⁸²

Papp Vilmos adatai szerint a fenti községekben az 1800-as évek végén összesen még több mint 1000 református élt, míg Szigethi András idejében a kétszázat sem érték el,⁸³ a rendszerváltáskor pedig Kovácsridán például már 20–30 főnél nem volt nagyobb a gyülekezet.⁸⁴ A parókiák szegényes körülményeit az iskolai tanulmányok miatt vagy más okból a családtól külön élő lelkészgyermek mind hangsúlyosan érzékelték:

„Az, hogy én a VI. kerületi Terézváros és a kovácsridai paplak között voltam kétlaki, ez tulajdonképpen egyfajta skizoid helyzetet is jelentett, és nemcsak rám volt ez jellemző. [...] Óriási volt a különbség. [...] Mindegyik lelkészgyerek érezte ezt.”⁸⁵

A nélkülözés mértékét példázza a történet, amikor a budapesti Szinyei iskola⁸⁶ tanárai kirándultak Baranyában, és látogatást tettek Kovácsridán is, ahol az egyikük nővére tanítónő volt. Két-három tanárt a paplakban szállásoltak el, és olyannyira nem volt mivel vendégül látni őket, hogy a lelkész a templomtoronyban fészkelő galambok fiókáiból fogott össze néhányat, így felesége sült galambot készített a látogatóknak.⁸⁷

Az ellehetetlenítés és az anyagi nehézségek ellenére — és egyben azok elől is — mint olyan sok lelkész, Szigethi András is a szellemi magaslatokban talált menedéket:

„sokan jöttek úgy, hogy ott aludtak, beszélgettek, vendégül láttuk őket annak ellenére, hogy mondom, nem volt mivel. [...] Nem volt egy könnyű élet a parókián se az ’50-es évek, se a ’60-as évek, de még a ’70-es sem, viszont olyan emberekkel találkozhattam,

⁸⁰ Sz. A. (1955) és Sz. G. (1945) közlése alapján.

⁸¹ Papi járandóság (Forrás: A magyar nyelv értelmező szótára. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/k-359B8/kongrua-37EC0/>. Letöltés ideje: 2025. 05. 15.)

⁸² SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁸³ PAPP 2011: 217.

⁸⁴ SzA (1955) közlése alapján.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ A Budapest VI. kerületi Szinyei Merse Pál Általános Iskola tanárai. Napjainkban középiskolaként működik.

⁸⁷ SzA (1955) közlése alapján.

akikkel Budapesten nem találkoztam, pedig ugye négy évet ott jártam iskolába 10 évestől 14 éves koromig. Tehát Pap László, Benda Kálmán, aki történész volt, Esze Tamás. Ők azok, akik a református egyház kapcsán jöttek. Borsos Miklós. Hát sorolhatnám.”⁸⁸

A lelkész értékmentő módon kezelte periférikus helyzetét, mely egyfajta hétköznapi ellenállásként is értelmezhető:

„A predesztinációnak egyfajta attitűdjét érzem. Hogy elfogadom azt, ami rendeltetett rám, de hát azon belül próbálom kihasználni a mozgásteret. Tehát egyfajta elfogadás, ugyanakkor valamiféle kreatív megmunkálása is a környezetemnek.”⁸⁹

Olyan értékek mellett álltak ki feleségével közösen, melyeket a kommunista diktatúra épp megkérdőjelezett, s ez alatt éppúgy érthetjük magát az egyházi szerepvállalást, mint egy klenódiumokból álló kiállítás létrehozását és paraszti tárgyak gyűjtését. Az 1950–1960-as években az egyházközségek még megtartó erővel bírtak, de az 1970-es évekre megváltozott ez a szerep az Ormánságban is:

„Szerintem a mélypont az a ’70-es évek volt, amikor már meggyérültek a hívek és már kezdődött ez a gulyás kommunizmus, hogy lehetett egy kicsit jobban élni. A ’60-as évek közepéig szerintem még egyfajta ellenállásnak a bástyáiként is működtek ezek a presbitériumok, vagy egyházi kollégiumok úgymond, aztán szép lassan erodálódott ez az egész.”⁹⁰

Részben az erre adott válasznak is tekinthetjük, hogy az 1970-es évek közepén Szigethi András rendbe hozta a kovácshidai református templom festett kazettás karzatát, valamint kialakított egy egyházművészeti kiállítást a kovácshidai parókián. A használaton kívüli, kallódó, gyakran nagy értékű klenódiumokért⁹¹ maga járta be — biciklin — az egyházmegyét, és gyűjtötte a tárgyakat. Ilyen értelemben szó szerint is értékmentő volt ez a vállalkozás. A *Baranyai Református Egyházmegye Egyházművészeti Kiállítása* című tárlatot a pécsi művészettörténész, Mendöl Zsuzsanna rendezte be a kovácshidai parókia egyik helyiségében, ahol az 1990-es évek első feléig látogatható volt.

A gyűjtemény híre terjedt, s a látogatók révén kinyílt az a periférikus lokalitás, melyben a lelkész egy kis ormánsági faluban élt:

„De később, amikor már ugye híre ment, hogy Kovácshidán van valami gyűjtemény, meg műemlék templom, illetve a karzat, az a műemlék, akkor már jöttek egyébként olyanok is, mint a Huszár István, talán még mindig él, akkor volt miniszterelnök helyettes, tehát akkor volt miniszterelnök-helyettes, Hetényi István pénzügyminiszter. Tehát a kulturálisan érzékenyebb és a magyarságuk, a nép iránt érzékenyebb pártfunkcionáriusok is meg-megjelentek.”⁹²

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Ereklýe, kincs.

⁹² SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

5. kép. A kovácsrhidai református templom festett kazettás műemlék karzata
(A Szigethi család archívumából)

6. kép. A kovácsrhidai egyházművészeti kiállítás leprellója
(A Szigethi család archívumából)

7. kép. Néprajzi tárgyakkal teli veranda a kovácsdai parókián, háttal Szigethi András református lelkész (A Szigethi család archívumából)

Idővel még a kulturálisan érzékenyebb párthű emberek is megjelentek a parókián, ahol az egyházművészeti kiállítás mellett egy saját felmérésem szerint közel 300 néprajzi tárgyból álló néprajzi gyűjtemény is kiépült az évek során. Darabjait megcsodálhatták a háromszög alakú verandán áthaladók, az ott üldögélők, mert zsúfolásig megtelt a Vajszlótól Ipacsfáig gyűjtött, vásárolt relikviákkal. Kodolányi János például így emlékezik meg a *Második baranyai utazás* során 1961-ben tett kovácsdai látogatásról:

„Tágas, háromszögletű verandán ülünk. A bútortat itt is évszázados holmi: két csodaszép, kitűnően konzervált szökröny [ácsolt láda — a szerző], egy karos pad, vastag, hasított tölgyfából készült székek, a falon egy régi-régi szépen faragott mosósúlyok. Amint ráesik a pillantásom, már látom is a térden fölül kötött biklában [az ormánsági női viselet jellegzetes fehér felsőszoknyája — a szerző] mosó asszonyokat, lányokat, amint a Fekete-víz hullámai között állva a mosóhely deszkáján ütemesen verik a ruhát.”⁹³

8. kép. Fotó az Egyházművészeti Gyűjtemény egy részletéről (A Szigethi család archívumából)

⁹³ KODOLÁNYI 1961: 815.

9. kép. Néprajzi tárgyakkal teli veranda a kovácshidai parókian
(A Szigethi család archívumából)

A néprajzi gyűjtemény létrehozásában a minden tárgy történetét ismerő Györkő Magdolnának legalább akkora szerepe volt, mint férjének, ha nem nagyobb:

„A magja ennek a Györkő család használati tárgyai, tulajdonképp hozományként. [...] Tehát édesanyám ebben a tárgyi világban is ragaszkodott a hagyományhoz, meg a formákhoz, az esztétikumhoz, ami körülvette, egyrészt. [...] Másrészt sok tárgy stólakeppen került hozzájuk. Tehát nem kaptak pénzt a szolgálatért, hanem így természetben, ezzel fizették tulajdonképpen ki. Valószínű, hogy elterjedt, hogy a papék szeretik ezeket.”⁹⁴

Magdolna számára a néprajzi tárgyakhoz való viszonyában meghatározó volt, hogy fiatalkorában többedmagával néhány napot töltött a református nagyasszony, Zsindelyné Tüdös Klára otthonában Budapesten.⁹⁵ Gyermekei elmondása szerint sokszor utalt rá, hogy így látta Klára néninél, amikor ott volt. További minta gyanánt Szigethi András szüleinek a házában volt „magyar szoba”, faragott, népies jellegű bútorokkal berendezve, dísz tárgyakkal, textilekkel, kerámiákkal. Ezek a bútorok ma is a család használatában vannak.

⁹⁴ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁹⁵ Zsindely Ferencné Tüdös Klára (1895–1980) jelmeztervező, filmrendező, a Református Nőszövetség elnöke volt, s bekapcsolódott a népi mozgalom programjába is. Második férje Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár, majd kereskedelmi miniszter volt. A második világháborút követően több évig járták az ország református gyülekezeteit, és segítették az asszonyokat a háborús megrázkódások feldolgozásában. 1947-ben átadták budapesti Isten-hegyi otthonukat a református egyháznak, melyben a nőszövetségi munka keretében több napos lelkigyakorlatokat, tanfolyamokat, konferenciákat tartottak 1950-ig, amíg a kommunista hatalom engedte ezt a belmissziós munkát. 1025 fő vett részt az Isten-hegyi Otthon közösségi evangelizációin. Feltehetően Györkő Magdolna ormánsági református fiatalként ebben a házban tett látogatást, és részt vett valamilyen programon. (Református Online Enciklopédia: [https://refwiki.kre.hu/index.php?title=T%C3%BCd%C5%91s_Kl%C3%A1ra_\(1895%E2%80%931980\)](https://refwiki.kre.hu/index.php?title=T%C3%BCd%C5%91s_Kl%C3%A1ra_(1895%E2%80%931980)) Letöltés ideje: 2025. 05. 15.)

Az egyházművészeti és a néprajzi gyűjtemény létrehozása Szigethi András és felesége, Györkö Magdolna közös vállalása volt, gyermekkori életviláguk tárgyainak és a hozzájuk kapcsolódó tudásnak a megőrzése, átmentése.⁹⁶ Egy eltűnt és letűnt, sőt a kommunista diktatúra által megkérdőjelezett világ értékei mellett foglaltak állást:

„Mindenképpen benne volt. Ez is egyfajta ilyen szelíd ellenállás, egyfajta grimasz a hatalomnak. Biztos, hogy kompenzálták tulajdonképpen azt a — és e tekintetben száz százalékgig bejött a dolog — tehát azt a partvonalon kívülre szorítottságot, azt a presszionált pozíciót, amibe kényszerültek, azt egyrészt így felvállalták, hogy jó, akkor ebben vagyunk itthon. És hát utána már tényleg szinte futótűz-szerűen terjedt a nemzeti lelkű és a népi, akár csak plebejus szimpátiákkal rendelkező értelmiség körében. Tehát akik odalátogattak, azok kinyitották tulajdonképpen azt, amit te határsávként mondasz. Én inkább azt mondanám, hogy egyfajta anakronisztikus egyházi perifériát jelentett az, amiben ők éltek.”⁹⁷

Papp Vilmos így ír az értékmentésről:

„Feleségével együtt jelentős néprajzi gyűjteményt hozott létre. Ezt hivatalosan is elismerték. Tette ezt azzal a gondolattal, hogy legyen majd egy «palackposta» arról, hogy milyen jelentős művészetet hozott létre a sok száz éven át szorongatott ormánsági nép.”⁹⁸

A lelkész és felesége felismerték felelősségüket, és messze lehetőségeiken túl tettek gyülekezetük megmaradásáért, értékeik megőrzéséért egyházi és világi szinten egyaránt. Mindezt a község szeretettel és bizalommal hálálta meg, sőt a rendszerváltás után Szigethi Andrást polgármesternek választotta Kovácshida lakossága.⁹⁹

„Az első szabad választáson, ott édesapa polgármester lett, tehát megválasztotta a falu polgármesternek. Ez gondolom, hogy valamiféle jó érzés biztos volt emiatt benne és örült neki. Egyház vonalon, hát azt mindig mondták a szüleim, hogy édesapa semmiféle beosztást nem viselhet. Aztán a vége felé akkor esperes helyettes volt, ha jól emlékszem.”¹⁰⁰

⁹⁶ Olyannyira, hogy Magdolna még szőni is megtanult: „Meg hát édesanyám átjárt már a '80-as évek elején Sámudra, ott volt egy szülike [idős asszony — a szerző], aki tudott szőni és megtanította szőni. Tehát ő már 50–60 éves korában tanult meg szőni ettől az öreg nénitől. Tehát ezekkel az emberekkel édesanyám is szeretett beszélgetni, édesapám pedig — erre a nagynéném hívta föl a figyelmemet, hogy — az ő kiejtésükhöz idomította a saját nyelvezetét. Ugye ő a jegyzői házban meg a katonai iskolában nem ezen a nyelven beszélt, mint az ormánsági parasztemberek és szinte szakmai imperatívusznak tekintette úgymond, hogy átvegye ezt a dialektust, amikor velük beszélt. Tehát ez egy elég komplex dolog lehetett.” SzA (1955)-sal készült interjú részlete. Helyesbítve az interjúban elhangzott emlékeket, pontosítom, hogy Györkö Magdolna Szaporán Soós Pálné Kovács Margit nénitől, a Népművészet Mesterétől tanult szőni. SzE (1958) közlése alapján.

⁹⁷ SzA (1955)-sal készült interjú részlete.

⁹⁸ PAPP 2011: 219.

⁹⁹ A térségben nem egyedüli jelenség, hogy e kis falvakban a lelkészt választották meg polgármesternek a rendszerváltozás után. Lásd például Túrony.

¹⁰⁰ SzE (1958)-vel készített interjú részlete.

10. kép. Szigethi András a kovácshidai parókián (A Szigethi család archívumából)

11. kép. A kovácshidai templom belső tere és Szigethi András emléktáblája
(Fotó: Kurucz Réka, 2024)

Örömmel és ambícióval fogott hozzá új munkájához, de tervei megvalósítására kevés ideje maradt, 39 éves, megpróbáltatásokkal teli lelkipásztori munkálkodás és hosszú, súlyos betegség után 1993. január 23-án elhunyt. Kérése szerint hamvait hűséggel végzett szolgálatának színhelyén, a kovácshidai templom falában, a szószék mögött helyezték örök nyugalomra.

A lelkész halála után a Református Egyházmegye Egyházművészeti Kiállítás Pécsre, a Baranyai Református Egyházmegye Levéltárába került. A néprajzi gyűjteményt a család a Pécsi Református Kollégiumnak adományozta.

Konklúzió

Kósa László a rendszerváltozás utáni szabad világban 2008-as előadásában és 2010-es publikációjában részben feltárta, hogy az állambiztonsági szervezet beépült a református egyházba, és többek között tényként állapította meg, hogy Szigethi András is néhány hónapig tagja volt ennek a szervezetnek, majd önként kilépett onnét. Én a *Krízis és mindennapi stratégiák: A társadalmi és a környezeti krízisek antropológiai perspektívái*¹⁰¹ című projekt keretében az Ormánságban végzett néprajzi terepmunkám során, a kommunista diktatúra éveinek és a térség déli határövezethez való tartozásának elzárt időszakát vizsgálva találkoztam Szigeti András esetével, akit miután 1956-ban Kovácshidán a Nemzeti Bizottság elnökévé választottak, a forradalom leverése után beidéztek és felelősségre vontak. A tanács elnökeként lényegében ügyelt a forradalom tisztaságára, így a helyi párttitkárnak valóban nem lett bántódása. Ezért elítélni nem lehetett, de arra elég volt, hogy zsarolják vele, és igyekezzenek spiclit csinálni belőle. A lelkész hőiesen ellenállt a hatalom minden igyekezetének, de egy ponton, hogy családját, gyermekeit és gyülekezete előtti becsületét megmentse, aláírta a III/III-as belépési nyilatkozatot. Az ormánsági lelkész élete jó példa arra, hogyan működött a pártállam mindent átszövő, életet megnyomorító rendszere, és mindez hogyan hatott ki még a következő generációra is. Megtudhatjuk a tanulmányból azt is, az egyházi felső vezetés mennyire tehetetlen volt lelkészei védelmében, gyakorlatilag magukra maradtak a diktatúra gépezetével szemben. Láthatjuk, hogy az üldöztetésben a második generáció is „osztozott”. Amellett, hogy az éjszakai ellenőrzések tanúi és elszenvetők voltak, a lelkész fiát konkrét támadások érték (autó követte, vonatszerencsétlenséget terveztek ellene). A lelkészt ért atrocitások jó részét elhallgatták a gyermekek elől, mert féltették őket és az egész családot, ezért Sz. A. 10 éves korától családjától elszakítva élt. Később, a kádári konszolidáció időszakában, mikor már a rendőri zaklatással felhagytak, a lelkész gyermekei osztoztak a parókiai élet szerény anyagi körülményeiben, akadályozták tanulmányaikat és munkavállalásukat. Szigethi András élettörténete példát mutat arra, hogy a körülmények ellenére hogyan lehet embernek maradni, és felhívja a figyelmet arra, hogy az ügynökkérdés esetében milyen összetett és mennyire fontos a háttérkörülmények megismerése a csupaszc tények mellett.

Az esettanulmány egy jelenleg folyó kutatás első lépéseként készült el. Az 1950-től határsávvá lett Ormánságban élő és dolgozó református lelkészek életpályái továbbkutatandó feladat. Több lelkész történetének részletes megismerése adhat majd lehetőséget annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy vajon Szigethi András és a hatalom kapcsolata mennyire tekinthető általánosnak. Személyisége, lelkészi hivatása, vagy az ő és felesége származása lehetett az erőteljes presszionálás oka? Vajon más ormánsági lelkészek is hasonló viszonyban voltak a hatalommal? A határsávban mást jelentette-e lelkészként élni, mint a határsávon kívül? E kérdések megválaszolása további kutatást igényel.

| ¹⁰¹ NKFIH K 147073. sz. projektje.

Felhasznált irodalom

BENCSEK Péter

- 2011 A szabad mozgás korlátozása az ötvenes években és az 1956-os forradalom előtti utazási reformok. *Betekintő* 5/1.

CSIKÓS Gábor — Ö. KOVÁCS József

- 2023 Kényszerkollektivizálás és egyházi társadalom. In ERDŐS Kristóf — SZULY Rita — TABAJDI Gábor — WIRTHNÉ DIERA Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala, 363–384.

HAJDÚ Zoltán

- 2021 Az állami beavatkozások szerepe a centrum-periféria viszonyrendszer formálásában Baranya megyében az államszocialista korszakban (1949–1990). *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 18/1.

HANTÓ Zsuzsanna

- 2006 *Családok munkatáborokban*. (Magyar Ház Könyvek. Kitasztítottak 3.) Budapest: Magyar Ház Kiadó.

JÁVOR Kata — MOLNÁR Mária — SZABÓ Piroska — SÁRKÁNY Mihály

- 2000 A magyar falusi társadalom a szocializmus időszakában. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 977–1006.

KODOLÁNYI János

- 1961 Második baranyai utazás. *Kortárs* 5, 803–838.

KÓSA László

- 2010 Az állambiztonsági szervezet hálózata a református egyházban a diktatúra idején. *THÉMA*, 15–29.

KOVÁCS Teréz

- 2005 A sellyei (siklósi) KSH-térség rövid leírása. In BARANYI Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest: Gondolat — MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 29–52.
- 2020 *A paraszti gazdálkodás átalakulása*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

KURUCZ Réka

- 2023 Kitelepítés, visszatérés, elvándorlás és a szőlőművelés kapcsolata az Ormánságban 1945 után. In CSIKÓS Gábor — HORVÁTH Gergely Krisztián — Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Vidéktörténet 4. — Demográfia & Politika. Kihívások, korlátok, alkalmazkodási módok*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 239–267.

NAGY Mária — SAÁD József

- 2018 Amit már ismerünk, és amit még megismerhetünk... Gondolatok a szegedi és a Csongrád megyei határsáv-kitelepítések kapcsán. In BAGI Zoltán Péter (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XLV.* Szeged: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 7–39.

MÁTÉ Gábor — KURUCZ Réka — FARKAS Judit

- 2023 Tiltott, túrt, támogatott helyek. Metszetek az államszocialista időszak falusi migrációs folyamatairól Baranya megyében. *Ethnographia* 134, 442–466.

Ö. KOVÁCS József

- 2020 A téeszneurózisról. „Gyenge” téeszek és földügyek a kollektivizált vidéki Magyarországon. In CSIKÓS Gábor — HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években.* Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont — Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 55–96.

PAPP Vilmos

- 2008 *Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok.* [Budapest]

SAÁD József

- 2005 *Telepessors.* Budapest: Gondolat Kiadó.
2015a A hortobágyi „telepes”-kísérlet — egy szál a társadalomformálás szövevényében. In SAÁD József (szerk.): *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóinak nyomában.* Budapest: Argumentum, 13–38.
2015b A tizenkét tábor. In SAÁD József (szerk.): *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóinak nyomában.* Budapest: Argumentum, 39–93.

Soós Viktor Attila

- 2019 Az egyházak és a kényszerkollektivizálás. Egy 1962-es felmérés szempontjai és összefoglaló megállapításai. In GALAMBOS István — HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* Budapest: MTA BTK, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 167–182.

EGYÉB FORRÁS

Jogkódex: 87/1989. (VII. 31.) MT rendelet a nyugati és déli határsáv megszüntetéséről: https://jogkodex.hu/jsz/1989_87_mt_rendelet_6049377 (letöltés dátuma: 2025. 05. 21.)

evangelikus. hu 2010: *Újabb konkrét lépések történtek a református múltfeltárással kapcsolatban — A Théma protestáns lap is az ügynökkérdésről írt:* https://archiv.lutheran.hu/okume-ne_2009-2011/ujabb-konkret-lepesek-toertentek-a-reformatus-multfeltarassal-kapcsolatban-2013-a-thema-protestans-lap-is-az-ugynokkerdesrol-irt/?searchterm=None (letöltés dátuma: 2025. 05. 15.)

Református Online Enciklopédia: Tüdös Klára (1895–1980): [https://refwiki.kre.hu/index.php?title=T%C3%BCd%C5%91s_Kl%C3%A1ra_\(1895%E2%80%931980\)](https://refwiki.kre.hu/index.php?title=T%C3%BCd%C5%91s_Kl%C3%A1ra_(1895%E2%80%931980)) (letöltés dátuma: 2025. 05. 15.)

The door of the railcar opens outwards! Pastor in the borderzone

Pastor András Szigethi (1930–1993) and his wife, Magdolna Györkő, came from families labeled as class outsiders during the communist dictatorship. Their situation was made even harder by the fact that they lived in a restricted border zone near Tito's Yugoslavia. They dealt with poverty and constant harassment from the state police. They created a church history exhibition and an ethnographic collection in the parish. They believed these things mattered, even though the state tried to suppress those values.

